

УДК 94:7.06+35

Солошенко В.В.

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПЕРІОД ВІЙН І ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті акцентовано увагу на проблемі культурних цінностей, які внаслідок Другої світової війни були розпорошені по світу – вивезені з Німеччини, Австрії, Польщі, України, переміщені або назавжди втрачені. З'ясовано, яким чином унаслідок військових дій, культурні цінності потрапили до різних країн світу – музеїв, приватних колекцій. Показано рух культурних цінностей унаслідок продажу і зміни власника далеко за межі країни походження, виокремлено проблему відчуження культурних цінностей насильницьким шляхом. Окреслено договірно-правову базу, яка дає підстави для захисту культурної спадщини, проаналізовано німецько-польський діалог у справі повернення і реституції культурних цінностей, переміщених або втрачених під час Другої світової війни. Поряд із наслідками Другої світової війни і складнощами, які ще мають бути подолані, наведено приклади повернення безцінних картин, вивезених під час війни. Описана історія картини «Пані з горностаєм» та німецько-польський діалог щодо можливостей її повернення. Цей шедевр із музею Чарторийських у Кракові вважається одним із найцінніших творів, який належить Польщі. Розкрито ключові питання, які розвивають і гальмують діалог щодо захисту культурних цінностей під час війн і збройних конфліктів, а також обмежують їх повернення і реституцію.

Ключові слова: Німеччина, Австрія, Польща, Україна, культурні цінності, війни і збройні конфлікти, договірно-правова база, відчуження, реституція.

Сучасна Європа переживає трансформаційний процес в контексті глобальних політичних, економічних і культурних перетворень. Для України, яка шукає свій шлях в умовах війни і трансформації, пошуки спільного з європейськими країнами майбутнього гостро ставлять на порядок денний низку проблем, які нині вирішують країни-члени ЄС. Це і проблема якнайшвидшого припинення війни в Україні, проблема біженців, міграційна криза, торгівля людьми, зброєю і, звичайно, культурними цінностями.

Дослідження наслідків війн і конфліктів, криз, окупаційних і колоніальних панувань вже багато років є предметом досліджень як окремих фахівців, так і низки наукових інституцій. Однією із важливих складових цих наукових студій є співробітництво країн світу у культурній площині – йдеться про проблему повернення і реституції культурних цінностей, незаконно вивезених за межі країни.

Протягом двох останніх десятиліть з'явилася низка нових публікацій, присвячених нацистським пограбуванням творів мистецтва, в яких висвітлюються культурний та політичний контексти наслідків війни у період після 1945 р. Це такі дослідники, як К. Акінша [1], В. Акуленко [2], Г. Козлов [1], Є. Денисова [3], С. Кот [4], Т. Себта [5], Е. Кампфенс [6], П. Кеннеді Грімстед [7], У. Гартунг [8] та ін.

Значний внесок у дослідження проблеми історії втрат та пошуків національних культурних цінностей привнесли роботи О. Федорука [9]. Проблема реституції масштабно висвітлена у працях російських учених М. Богуславського [10], О. Мазурицького [11] та ін.

Культурна спадщина, її доля за різних обставин воєнного часу з локальної перетворилася на актуальну проблему міжнародного значення і набуває нині глобальнішого масштабу, іноді, викликаючи непорозуміння і навіть конфлікти між країнами. Все вищезазначене дає підґрунтя для пошуків значного матеріалу, проведення аналізу і наукових досліджень, присвячених цій актуальній тематиці і стає вагомим аргументом для спільних конференцій, дискусій, пошуків і програм співпраці, як на державному, так і на міждержавному рівнях задля розв'язання цих непростих завдань. Одним із найголовніших серед них – відшукати культурні цінності, дослідити їх походження, історію та обопільно вирішити, для кого ці об'єкти уособлюють національну символіку, хто є їх власником або спадкоємцем, кому і у який спосіб їх повертати, і чи виставляти їх в музеях і галереях на показ.

У такому контексті не можна не згадати про нові виклики сучасної доби – експансія і вивезення з музеїв Криму цінних творів мистецтва – культурної спадщини України. У липні 2016 р. у Третьяковській галереї в Москві, порушуючи правові норми та міжнародне право, було відкрито виставку робіт художника І. Айвазовського, вивезених із Феодосійської картинної галереї імені Айвазовського. Серед них «Ніагарський водоспад», «Буря над Євпаторією», «Корабель “Дванадцять апостолів”». Співробітники галереї стверджували, що графічні твори І. Айвазовського, які знаходилися у Феодосії, взято на реставрацію і буде повернуто після закриття виставки. Для нашої держави таке становище значно актуалізує вивчення широкої міжнародної практики, певного досвіду окремих країн у розв'язанні таких важливих проблем [12].

Іншою не менш важливою проблемою стало повернення української колекції «скіфського золота», яка виставлялась у музеї А. Пірсона у 2014 р. 565 експонатів були привезені з музейних фондів Криму, Києва та Одеси. Після закінчення виставки музей повинен був їх повернути Україні, однак через анексію Криму гостро постало питання – кому саме повертати ці музейні цінності, а також відновилася давня проблема відсутності в Україні загального реєстру музейних об'єктів, що суттєво ускладнило виявлення цінностей, що саме залишилося на окупованій території, а що було повернуто.

Попри те, що наприкінці 2016 р. було винесено рішення суду про необхідність повернення Україні «скіфського золота», Україна змушена нести фінансові та судові витрати – платити музею в Амстердамі великі суми у євро за зберігання колекції тощо. Експонати музеїв Києва та Одеси у супереч юридичним та іншим складнощам були повернуті до музейних фондів.

Варто також згадати про той факт, що Україна свого часу не приєдналася до другого протоколу Гаазької конвенції від 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, а це доволі уразливо і нині спрацювало не на користь нашої держави. Отже, важливим і вкрай необхідним є приєднання України до основних міжнародних конвенцій, угод, протоколів з метою захисту і збереження національної культурної спадщини, з тим, щоб в колі європейських країн на паритетних засадах, вирішувати питання повернення і реституції культурних цінностей.

Також не варто забувати про те, що торгівля викраденими культурними цінностями є одним із найважливіших джерел прибутку, які використовуються терористичними організаціями. Культурна спадщина багатьох країн, таких як Сирія, Ірак, Малі, Мексика через численні пограбування, зруйнування та крадіжки знаходиться під загрозою. Нелегальні розкопки пошкоджують не лише чисельні знахідки, але й руйнують цілі археологічні комплекси, а тим самим цінність та ідентифікацію об'єктів про життя минулих цивілізацій. Нелегальна торгівля культурними цінностями займає третє місце в світі у міжнародному організованому кримінальному обігу після торгівлі зброєю та наркотиками. Нелегальне вивезення культурних цінностей наносить значної шкоди культурній ідентичності та загалом країні походження. За оцінкою американських експертів станом на 2012 р. культурні цінності обсягом біля 8 млрд. стали об'єктом нелегальних трансакцій [13].

Незаконний трафік культурної спадщини є транснаціональною злочинністю, яка охоплює країну походження, транзитні країни та кінцевий пункт призначення. Незаконна торгівля творами мистецтва має великий попит на арт-ринку. Цьому значною мірою сприяють відкриття кордонів, поліпшення транспортних систем та політична нестабільність окремих країн. Протягом останнього десятиліття спостерігається зростаюча тенденція незаконного обігу культурних об'єктів з регіонів, які зазнали збройного конфлікту. Чорний ринок торгівлі творами мистецтва, як і ринок підроблених товарів, стає доволі прибутковим.

Зазначимо, що така тенденція набирає обертів на все нових обширах. На пострадянському просторі і на території інших європейських країн, як стверджують фахівці, діє злочинна мережа, учасники якої займаються викраденням, нелегальним переправленням і продажем культурних цінностей закордон.

Потужним зняряддям у боротьбі проти вищезазначених явищ і показовим у цьому зв'язку є досвід роботи Міжнародної музейної ради (ICOM) [14]. На додаток до інформації, що міститься в базі даних ЮНЕСКО, Міжнародна рада музеїв за підтримки Державного департаменту США опублікувала Червоний список кризових та конфліктних регіонів світу, культурні цінності яких знаходяться під загрозою. Нині до Червоного списку включені особливо небезпечні континенти, регіони або держави. Список в основному демонструє

зразки для категорій об'єктів, а не фактично викрадені культурні цінності. Ця інформація також розміщена в базі даних INTERPOL.

Червоний список для Іраку був доповнений у 2015 р. (перша версія датована 2003 р.), Червоний список для Сирії доступний з 2014 р. Обидва списки укладені та доступні кількома мовами (англійською, німецькою, французькою, арабською та турецькою).

Якщо Міжнародна музейна рада з культурних цінностей опублікувала Червоний список, це призводить до посилення вимог юридичної експертизи. У випадку Німеччини, це відбувається відповідно до законодавства країни щодо комерційної торгівлі (§ 44 KGSG) [15]. Таким чином, робляться раціональні кроки щодо з'ясування походження культурної спадщини. Для більш детального унаочнення назвемо перелік країн, які належать до Червоного списку – це Афганістан, Африка, Камбоджа, Центральна Америка і Мехіко, Китай, Колумбія, Домініканська Республіка, Єгипет, Гаїті, Ірак, Латинська Америка, Лівія, Перу, Сирія, Західна Африка [14].

Значна робота щодо повернення цінних творів мистецтва здійснювалася і продовжує здійснюватися прикордонними службами і міжнародною організацією кримінальної поліції INTERPOL. Підкреслимо, що INTERPOL працює над популяризацією проблеми не лише серед співробітників поліції, а й дилерів арт-ринку та антикваріату, серед власників творів мистецтва, відповідних організацій та широкої громадськості, відіграє активну роль в обміні інформацією. Така співпраця дозволяє зміцнити зусилля, спрямовані на подолання незаконних дій щодо світової культурної спадщини.

Зміцненню правової бази у сфері захисту культурних цінностей після завершення Другої світової війни сприяла кодифікація міжнародного гуманітарного права, здійснена за ініціативи ЮНЕСКО у 1954 р. Це «Конвенція і Протокол про охорону культурних цінностей у випадку збройних конфліктів» 1954 р., Конвенція «Про заходи, направлені на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачу права власності на культурні цінності» 1970 р., Конвенція «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» 1972 р. Важливим у цьому зв'язку є дотримання міждержавних домовленостей без порушення норм національного законодавства.

Зазначимо, що на конференції у Гаазі 26 березня 1999 р. було прийнято другий протокол до Гаазької конвенції 1954 р., який передбачав можливість кримінально-правової відповідальності за знищення культурних об'єктів. Також були доопрацьовані положення щодо здійснення попередніх заходів з охорони культурних цінностей в мирний час. Як зазначається у документі, договірні сторони зобов'язуються забороняти, попереджати і, якщо необхідно, припиняти будь-які акти крадіжки, чи грабежу, незаконного привласнення культурних цінностей у будь-якій формі, реквізиції культурних цінностей, а також будь-які акти вандалізму щодо зазначених цінностей (ст. 4) [16].

Політико-правовою базою, підґрунтям у справі реституції творів мистецтва та культурних цінностей для багатьох країн стали напрацювання Міжнародної Вашингтонської конференції з питань майна періоду Голокосту (грудень 1998 р.). Міжнародною угодою було передбачено, що музеї держав-підписантів, покликані перевірити свої фонди на предмет їх походження та визначити, чи містять вони культурні об'єкти, які були незаконно відчужені за часів панування націонал-соціалістів. У контексті окресленого кола питань, особливу увагу було приділено проблемі пограбованих творів мистецтва. Міжнародна Вашингтонська конференція з питань майна періоду Голокосту стала ключовою подією світового значення у справі пошуку, повернення і реституції культурних цінностей, втрачених у різних країнах світу. Під час конференції особливу увагу було приділено проблемі награваних творів мистецтва та прийнято низку важливих положень – щодо необхідності здійснення ідентифікації награваних та конфіскованих під час нацистського панування творів мистецтва, проведення пошуків їх довоєнних власників або спадкоємців тощо [17].

На Міжнародній Вашингтонській конференції представники 44 держав дійшли спільної згоди про те, що пошуки та повернення розкрадених творів мистецтва у період з 1933 р. до 1945 р. більше не повинно підпадати під дію будь-яких обмежень. Виходячи з цього, проблема викрадення і реституції творів мистецтва отримала нові виміри і набула ще більшої актуальності не лише в історичному, але й у більш ширшому контексті. Важливу роль у цьому складному і тривалому процесі було відведено музеям, арт-дилерам, юристам і, не в останню чергу, колишнім власникам або їх нащадкам. Відкриття кордонів разом з відкриттям архівів з неопрацьованими документами уможлилювали нові пошуки: опрацювання, перевірки та перерахування вихідних даних, піддавання сумнівам усталених тлумачень подій минулого. На конференції також було прийнято заяву, яка дозволила принципово переглянути попередню практику реституції, яка до цього часу називалася «репарацією». Для ФРН, таким чином, було заново повернуто до перегляду ставлення до спадку проблем, який залишився від «Третього рейху».

Завдяки Вашингтонським принципам вся проблематика викраденого мистецтва і реституції стала важливим чинником, який додав нових імпульсів арт-ринку. Оперативною була реакція музеїв, вони залучали фахівців для дослідження походження музейних експонатів, звідки вони, через які канали до 1933 р. і після нього потрапили на ринок мистецтв і яким чином опинилися в музеї, чи походили вони з колишньої єврейської власності і були викрадені, незаконним шляхом привласнені чи вилучені під тиском. Примітно, що колишній міністр культури М. Науманн, з метою забезпечення усіх німецьких музеїв каталогами з цієї тематики, надав фінансову підтримку з власного фонду надходжень.

Варто зазначити, що після Другої світової війни з утвердженням нового світового правопорядку у межах Європи та євроатлантичного ареалу актуалізувалися проблеми реституції культурних цінностей. Якщо у перші повоєнні десятиліття проходила так звана Велика реституція, то друга реституційна хвиля розпочалася з кінця 1980-х рр. і триває досі [18].

У цьому відношенні слушно хоча б побіжно розглянути непростий досвід Німеччини і Польщі останніх десятиліть у розв'язанні проблем розшуку та реституції втрачених, викрадених чи незаконно відчужених творів мистецтва. Взнявши до уваги приклад Німеччини і Польщі, зазначимо, що німецько-польські відносини в культурній сфері обтяжені складними наслідками подій Другої світової війни. Важливою і донині невирішеною у цьому зв'язку залишається проблема повернення і реституції культурних цінностей, пограбованих і переміщених напередодні та в роки Другої світової війни.

Варто підкреслити, що Німеччина і Польща намагалися здебільшого виважено підходити до вирішення таких делікатних і болючих питань у двосторонніх відносинах. Починаючи з 1992 р. об'єднана Німеччина і Польща ведуть переговори на основі договору про добросусідство і шукають можливості задля вирішення непорозумінь, що виникли. Однак, донині зроблені кроки ще не принесли бажаних результатів [19].

Під час переговорів про повернення культурних цінностей між Федеральним урядом Німеччини і Республікою Польща у лютому 1992 р. йшлося про культурні цінності в Німеччині, які походили з тодішніх і нинішніх польських територій; про культурні цінності в Польщі, які походять з території сучасної ФРН; культурні цінності у Польщі і Німеччині, які мають походження з колишніх німецьких східних областей (сучасної Польщі). Культурні цінності, розташовані (вивантажені) на Сході від лінії Одер-Лаузіц-Ніса, які свого часу були викрадені нацистами, потрапили після 8 травня 1945 р. до польського володіння. Частина культурних цінностей, яка опинилася в радянській зоні окупації, була вивезена трофейними бригадами Червоної Армії до СРСР.

У суперечках за повернення культурних цінностей виникли певні непорозуміння. У 2005 р. переговорний процес було пригальмовано, саме тоді у Польщі спостерігалася неоднозначна реакція на вихід з друку статті Т. Ейтеля у збірці «Культурні цінності у Другій світовій: зберігання-знаходження-повернення» [20]. Т. Ейтель – колишній німецький посол в ООН у Нью-Йорку, а з 2002 р. посол з особливих доручень для переговорів з Польщею і Україною у справі повернення культурних цінностей зазначав, що ґрунтовні проблеми щодо трофейного мистецтва Німеччина має лише з двома колишніми воєнними противниками: Росією і Польщею. Усі інші держави, жакливо зневажені вермахтом, такі як Україна, зважилися на політику реституції. Польські політики, експерти і публіцисти зреагували з великим обуренням на такий виклик. Вони звернули увагу на те, що Т. Ейтель та інші представники ФРН культурні цінності кваліфікують як «трофейне мистецтво». Натомість, ще в

Гаазькому воєнному порядку від 1907 р. з урахуванням правової складової було чітко прописано, що твори мистецтва і науки заклади, присвячені службі Божій, благочинності, викладанню, мистецтву на окупованій території захищені від нападу окупаційної влади, незалежно від того чи знаходяться вони у приватній або публічній власності.

Не варто забувати про акції знищення та руйнування польських музеїв, бібліотечних і архівних зібрань, які починаючи з 1939 р. проводилися німецькими айзатцгрупами і вермахтом. Викрадені колекції наприкінці війни були разом з німецькими вивезеними зібраннями розподілені між окупаційними зонами. Під час повітряних нападів на Берлін з осені 1941 р. цінні експонати берлінських музеїв, Пруської державної бібліотеки у невеликій кількості також приватні колекції, які на той час зберігалися у музеях, на правах на певний час позичених, перевозилися як з Берліна, так і прилеглих місцевостей у так звані депо (пункти збору) на Захід та Схід тодішньої Німецької імперії. Їх переховували у підвалах замків, церквах, школах та шахтах.

Починаючи з 1942 р. музейні та архівні цінності транспортувалися зі Східної Пруссії і Померанії на Захід. Наприкінці війни вони знаходилися по обидва береги Одера і Ніси, в радянській, а також у британській та американській окупаційних зонах.

Довгий час Нижня Сілезія з її багатьма замками, монастирями та приватними резиденціями, що знаходилися осторонь від театру воєнних дій вважалася одним із найбезпечніших регіонів для переховування творів мистецтва і бібліотечних зібрань. Варто також згадати той факт, що німецькі службовці піклувалися про велику кількість творів мистецтва, навіть про ті, які були конфісковані і вивезені із окупованих країн. У серпні та вересні 1941 р. було проведено вибір місць зберігання, тоді навіть було здійснено оглядову подорож півднем Німеччини та Сілезією. У такий спосіб було обрано три перші місця зберігання: замок Банц (вище Майнської долини), собор Бойрон (у верхів'ї притоки Дону може Дунаю) і замок Фюрстенштайн (нині Książ) у Сілезії, поблизу міста Валденштайн (нині Wałbrzych). Саме в Гіршберзі (Jelenia Góra) було створено осередок Пруської державної бібліотеки, який функціонував практично до кінця війни. Надійність цієї місцевості послужила хорошим приводом для прийняття подальших бібліотечних зібрань. Наприкінці квітня 1943 р. відбулося друге транспортування цінностей у замок Фюрстенштейн. Швидкоруч було завантажено три вагони і відправлено залізницею в якості швидкого вантажу.

Місцем зберігання награтованих у Польщі цінностей став відомий замок Фішхорн, розтшований поблизу австрійської місцевості Брук і Целл ам Зее. На початку 1940 р. цей об'єкт був захоплений СС, а його господар – перуанський посол в Австрії Енріке Е. Гільдемейстер емігрував до Південної Америки. У жовтні і травні 1945 р. замок Фішхорн став одним із сховищ, віллою нацистської верхівки, яка постановила – переховувати цінності саме тут для

того, щоб вони уціліли. В останні дні війни замок відвідали Х. Рейтх, фельдмаршал Р. фон Грейм і Г. Герінг. У замку Фішхорн переховувався Ф. Конрад, який кілька років виконував функції керівника з вилучення цінностей у Варшавському гетто [21].

Німецькі культурні цінності, які від бомбардувань були перевезені на зберігання у безпечніші регіони і зараз залишаються об'єктом для переговорів. Вони потрапили у володіння польських установ через пересув кордонів Польщі на захід, згідно Потсдамських домовленостей. Яскравим прикладом тут виступає «Берлінка» – зібрання цінних інкунаблів і автографів Моцарта, Бетховена, Баха, Гете і Шиллера з володіння Пруської державної бібліотеки. Ці експонати зберігалися у Грюссау в Сілезії, а після закінчення війни потрапили до Кракова.

Вивезення культурних цінностей з окупованих польських областей виконувалося у відповідності до спеціально для цього розроблених правових розпоряджень та інструкцій, які розкривають обсяги спустошень, а пізніше вони створили певні труднощі під час реституції.

Після всіх повернень НДР і ФРН, у Німеччині нині знаходиться невелика кількість, вивезених з Польщі під час війни культурних цінностей. Йдеться про деякі цінні грамоти, рукописи, військові і археологічні експонати і, звичайно, картини. Частина найвизначніших, вивезених з Польщі культурних цінностей складається з 73 грамот Німецького Ордену, датованих XIII-XIV ст., які у 1941 р. були вивезені німецькими архіваріусами з кронархіву Варшави до Кенігсберга і звідти були переміщені до архівного складу у м. Геттінген [22].

Важливо підкреслити, що у період 1995-1996 рр. німецькі експерти провели ґрунтовні пошуки об'єктів періоду Другої світової війни у понад 500 закладах культурного спрямування. Водночас Федеральний уряд закликав німецьке населення сповіщати про чужі культурні цінності, які з часів війни знаходяться у власному приватному володінні і повертати їх. Тому, на думку німецьких експертів, враховуючи низку таких відповідальних і важливих заходів, все ще висловлювані Польщею припущення про те, що у німецьких музеях зберігається велика кількість викрадених культурних цінностей не мають під собою ґрунтовних підстав.

На нашу думку, важливим кроком у справі вирішення багатьох суперечливих питань у цій площині могла б бути реалізація пропозиції німецьких колег щодо вільного допуску експертів з обох країн до музеїв і їх запасників, яку Польща донині відхиляє.

Поряд із наслідками Другої світової війни і складнощами, які ще мають бути подолані, варто назвати окремі приклади повернення безцінних картин, вивезених під час війни. Доволі яскравими прикладами непорозумінь та кооперації між Німеччиною і Польщею є багаторічна боротьба шанувальників мистецтва за картину «Пані з горностаєм». Цей шедевр із музею Чарторийських у Кракові вважається одним із найцінніших творів, який належить Польщі.

Господарем картини є Адам Кароль Чарторійський, глава польської княжої династії. Його пращур Адам Єжі Чарторійський – політичний діяч придбав картину у далекому 1800 р. у якості подарунка для матері – Ізабелли Чарторійської. У 1830-ті рр. Чарторійські змушені були емігрувати до Парижу і вивезти з собою власну колекцію, а наприкінці ХІХ ст. «Пані з горностаєм» повернулася до Польщі.

За часів обох світових воєн картину намагалися вберегти від пошкоджень і знищення. Під час Першої світової війни «Пані з горностаєм», щоб убезпечити, відправили в Дрезденську галерею. Незадовго до початку Другої світової війни її переховували, але у вересні 1939 р. вона потрапила до рук нацистів. Після окупації Польщі у 1939 р. картина була вивезена з метою відправки до музею Гітлера у м. Лінц і передана в берлінський музей кайзера Фрідріха (нині Музей Боде). У вересні 1939 р., після окупації Польщі, нацисти разом з багатьма іншими творами мистецтва вивезли і цей шедевр. У документах, актах і ретельно виписаних квитанціях можна прочитати інформацію такого роду: «За дорученням пана уповноваженого генерал-губернатора, відповідального за збереження культурних цінностей, СС-штандартенфюрера, д-ра Кая Мюльманна, були вибрані наступні (наведено перелік картин) галерейні картини», датована квитанція 18 грудня 1939 р. [23].

Важливо, що керівник дистрикту Краків підтвердив передачу 5 грудня 1939 р. багатьох інших об'єктів культури, вилучених з музею Чарторійських у Кракові, за адресою Пйарськаштрассе 6. Саме так зазначено у вступі до довгого списку губернатора дистрикту Краків від 26 січня 1940 р. захоплених ним тут творів мистецтва.

Примітно, що у 1939 р., після нападу Німеччини на Польщу, «Пані з горностаєм», разом з двома іншими цінними картинами із зібрання Чарторійських, потрапила до Г. Франка – генерал-губернатора окупованої Польщі. Згодом виявилось, що заволідити картиною мав намір й інший високопосадовець – Г. Герінг. Через їх суперництво картину декілька разів перевозили з Кракова до Берліна і у зворотньому напрямку. Вже у 1940 р. Г. Франк, генерал-губернатор Польщі, наказав повернути її до Кракова. Наприкінці війни «Пані з горностаєм» була виявлена польсько-американською комісією, а коли у травні 1945 р. Г. Франк був затриманий американськими військовими під час втечі з Польщі до Німеччини, серед його майна була знайдена «Пані з горностаєм». Згідно рішення Нюрнберзького трибуналу його стратили, а картина «Пані з горностаєм», автором якої виявився Леонардо да Вінчі, була передана Польщі [24]. Це відбулося лише у 1946 р. після тривалих і небезпечних подорожей. Нині картина зберігається у краківському Музеї Чарторійських. Важливо зазначити, що це єдина картина Леонардо да Вінчі на території Польщі. За часів панування націонал-соціалізму картина належала державі і лише на початку 1990-х рр. права на картину були повернуті власникам.

Важливу роль свого часу ця картина відіграла у поліпшенні відносин між Німеччиною і Польщею. Варто зазначити, що саме у 2000-і рр. відбулося певне зміцнення німецько-польських зв'язків у культурній сфері. Яскравим прикладом цьому стала виставка «Обличчя Ренесансу» 2011 р., організована берлінським Музеєм Боде спільно з нью-йоркським Метрополітен музеєм мистецтв, яка стала важливою подією у культурному житті столиці Німеччини. На виставці були продемонстровані полотна з п'ятидесяти музеїв світу, вперше в одній експозиції організаторам вдалося зібрати близько 150 портретів епохи Відродження. Серед інших особливо виділили одну картину – «Пані з горностаєм», написану Леонардо да Вінчі у період 1489-1490 рр. для герцога Мілана Людовіко Сфорца [24].

Варто наголосити на культурно-історичному значенні цього шедевру, який став досягненням у портретному мистецтві. Поява такого цінного експонату на експозиції в Берліні через багато років дискусій і суперечок між двома країнами підкреслила його історичну значущість. Отже, передачу Республікою Польща картини «Пані з горностаєм» у тимчасове користування берлінському музею варто розцінювати як жест порозуміння та примирення.

Під час війни нацистами з окупованих територій була вивезена велика кількість творів мистецтва. Леонардо да Вінчі «Пані з горностаєм» 1489-1490 рр. – це один із чотирьох жіночих портретів пензля видатного митця, включно з «Моною Лізою». Картину неодноразово переписували відомі і не дуже відомі художники. Від роботи Леонардо да Вінчі залишилися лише пані і горностай, напис на картині також виконаний іншою особою. Адам Чарторийський припускав, що це зображення тієї самої дами, що і на полотні «Чудова Феррон'єра» з Лувра. Те, що автор твору – Леонардо да Вінчі з'ясувалося досить пізно: підкреслимо, що в каталозі його робіт, датований ХІХ ст. «Пані з горностаєм» ще не згадувалася. Шедевр потребує детальної експертизи і подальшої реставрації. Як підтвердив побіжний аналіз, дошка стала більш крихкою, а зображення покритлося тріщинами. Поки що прийнято рішення не вивозити картину з музею протягом десяти років [25].

«Пані з горностаєм» Леонардо да Вінчі писав у три етапи. П. Котт, який вивчав шедевр за допомогою спеціального фотосканера, помітив, що спочатку пані була з порожніми руками, пізніше в її руках з'явився горностай і парадна блакитна накидка. Це можна пояснити прагненням художника до перфекціонізму. Також існує декілька версій з цього приводу – згідно з першою версією, горностай грецькою звучить як (гале), що співзвучно з прізвисьмом Галлерані. На полотні, швидше за все, зображена Сесілія Галлерані – кохана міланського герцога Людовіко Сфорца, названа «Пані з горностаєм». Як відомо, горностай був емблемою роду Сфорца. За іншою ж версією, Сесілія під час написання картини, можливо, була вагітна, а горностай, який прикриває її живіт – це символ цноти та чистоти. Раніше припускали, що картина була

намальована учнями видатного майстра і лише у ХХІ ст. П. Котту вдалося довести авторство Леонардо да Вінчі.

Однак, важливо звернути увагу на той факт, що деякі картини, викрадені з музею Чарторийських так і не були повернуті. До числа таких належить картина Рафаеля «Портрет молодого чоловіка», картина Нероцціо ді Бартоломео дей Ланді «Марія з дитиною», картина французько-нідерландського майстра ХV ст. «Свята з книгою». Не була повернута до Кракова і картина Пітера Брюгеля «Боротьба карнавалу з масляницею», назва якої значилася в одному із списків творів мистецтва, вивезених із музею у Кракові. Уповноважені Г. Франка занесли її до списку встановлених творів мистецтва. У цьому зв'язку виникає низка питань – якою була доля цих культурних цінностей під час війни та після її закінчення? Хто їх привласнив і де нині шукати їхні сліди?

Не менш таємничою і важливою є історія картини «Єврейка з помаранчами» Александра Гіримскі (1849-1901 рр.). Починаючи з 1944 р. одразу ж після поразки Варшавського повстання картина зникла з Національного музею Варшави. Лише в середині 2000-х рр. картина несподівано з'явилася в аукціонному будинку у Букстехуде, що біля Гамбурга. Впливова щоденна газета Польщі «Газета виборча» у липні 2011 р. на перших шпальтах повідомила про повернення до Національного музею у Варшаві так званої «апелсинової» пані – йшлося про картину «Єврейка з помаранчами» (1880-1881 рр.). Вже після виставки шедевра у Відні в 1884 р. А. Гіримскі написав своїм друзям: «Єврейська жінка? Це була, мабуть, найкраща картина, ні, одна з краших ....» [26].

Картина, яка отримала назву «Вуличний продавець з апельсинами», була представлена на грандіозній виставці А. Гіримскі у 1902 р. в Римі. Національний музей у Варшаві купив цю картину «Romanańczarka» у 1928 р. за дуже серйозну суму в розмірі 9250 злотих.

Не дивлячись на той факт, що твір протягом багатьох років значиться у списку пограбованого нацистами мистецтва, власник мав намір продати його за дуже низькою ціною – 4500 євро, хоча ціна твору згідно наданої експертної оцінки складає близько 500 тис. євро.

Галерист і експерт творчості А. Гіримскі, М. Мільнічук, після проведення першої експертизи заявив, що це «однозначно Гіримскі, погано відреставрований, але однозначно справжній». Лише за день до початку аукціону державний адвокат Штаде встановив наявність цього твору мистецтва. Як пояснила пані Є. Алдаг – власниця Північно-німецького аукціонного будинку, картину вона вважала копією і звідси така низька середня ціна твору. Після нової експертної оцінки вона хотіла знову виставити картину на аукціон. Нинішня власниця твору мистецтва повідомила, що успадкувала «Єврейку з помаранчами» від бабусі, вона свого часу одружилася з промисловцем і колекціонером з Дюссельдорфу, в зібранні якого вже була ця картина.

Враховуючи сучасне правове поле ФРН, картини мають мало шансів на повернення. У 2001 р. Бундестаг прийняв закон, згідно з яким термін давності при крадіжці творів мистецтва спливає після тридцяти років. Однак цей закон не стосується державних колекцій і музеїв, які, як правило, повертають награбоване нацистами мистецтво, він стосується творів мистецтва, які знаходяться у приватному володінні. Таким чином, якщо крадію твору мистецтва або його спадкоємцю вдасться викрадений твір переховувати, він належатиме йому вже абсолютно легально після тридцяти років зберігання.

Як підкреслив Я. Мілер, «зараз відбуваються переговори про повернення близько 20 творів мистецтва, викрадених під час війни, з Міністерства культури у Варшаві». Його колега К. Шабовська зазначила, що «ринок мистецтв всесвітньо широкий, якщо картина була викрадена нацистами або радянською владою у період 1939-1945 рр., вона може неочікувано з'явитися на одному з аукціонів Лондона або Нью-Йорка». Донині від 10000 до 15000 картин із довоєнних зібрань Польщі вважаються безслідно зниклими [27].

Відомо, що під час Другої світової війни нацистами з окупованих територій було вивезено велику кількість творів мистецтва світового значення. Однак, варто підкреслити, що для творів живопису ці переміщення мали доволі негативне значення. Недотримання умов перевезення і зберігання давалися взнаки – вологість, зберігання у підвальних приміщеннях, бункерах, шахтах та інших непридатних для картин місцях частково або навіть повністю руйнували старовинні полотна. Як результат такої безвідповідальності, реставраторам доводилося відновлювати полотна, використовуючи новітні техніки реставрації.

Питання німецьких культурних цінностей, які з кінця Другої світової війни знаходяться на польській території, це одне з останніх відкритих питань двосторонніх відносин між Німеччиною і Польщею. Багато вчених, політиків протягом десятиліть займаються розробкою і пошуком конструктивних рішень, однак загалом майбутнє цих цінностей залишається невирішеним. Проблема ускладнена ще й тим, що її походження стосується напруженого періоду німецько-польських відносин, війни, яка була особливо руйнівною для Польщі і в культурній сфері зокрема.

Важко визначити точно, скільки німецьких культурних цінностей знаходиться в сучасній Польщі, однак колекція, що стала символом втраченого німецького мистецтва є значною частиною Прусської державної бібліотеки, яка починаючи з 1946 р. належить до Ягелонської бібліотеки у Кракові. Ці фонди Прусської державної бібліотеки називають у Польщі «Берлінка», вони викликають особливу стурбованість німецької нації не тільки через їх велику кількість, але й тому, що вони містять рукописи найвідоміших німецьких митців, серед яких можна назвати Бетховена, Баха, Гете та фон Фалерслебена.

Важливим залишається питання – чому дві сусідні країни досі не знайшли рішення щодо реституції об'єктів культури, навіть, коли відносини були

дружніми, притому, що майже всі проблеми, які виникли після 1989 р. були подолані. Для того, щоб зрозуміти суть проблеми, варто попередньо пояснити, як ці твори, значення яких є безперечним, з'явилися на польській землі.

Вивезення і зберігання об'єктів культури під час війни стало звичайним способом забезпечення культурних цінностей багатьох державних установ, воно також охоплювало мистецькі колекції приватних власників. У областях імперії, які після війни мали належати Польщі, були розміщені культурні ресурси з обох територій.

Що стосується вивезення і зберігання приватних творів мистецтва, то воно відбувалося у великих кількостях, часто це були дуже цінні твори. Найбільш цінні екземпляри, що зберігалися на майбутній території Польщі, включали, зокрема, «Мадонну» Ганса Гольбейна молодшого, порцеляновий сервіз «Лебеді» та велику колекцію монет у Варматовіце (колишній Вармунтовіт). «Мадонна» Гольбейна, після її зберігання у замку Фішбах в Нижній Сілезії була успішно врятована незадовго до входження Червоної армії у лютому 1945 р. і перевезена до Західної Німеччини. Однак, інші цінності мали складніші історії переміщення або навіть знищення. Шванський порцелян, що зберігався у замку Пфортен (нині Броди) був повністю знищений унаслідок пожежі.

Після закінчення війни польська адміністрація разом із колишніми східнонімецькими територіями також перейняла їх культурні місця. У цьому зв'язку можна називати багато місцевостей, в яких музеї, бібліотеки та численні місця тимчасового збереження, швидко підготовлені під час війни, були окуповані Польщею. Деякі з об'єктів були повністю знищені, навмисне або внаслідок зовнішніх факторів, інші добре збереглися. Приписи міністерства культури були адресовані різним інституціям, які у своєму володінні мали цінні об'єкти культури. Виходячи з цього велика кількість бібліотек, а також музеїв здійснювали акції переховування культурних цінностей протягом усього воєнного часу. Також переховувалися приватні речі, які мали значну культурну цінність. Найбезпечнішими місцями були, головним чином, церкви (або монастирі), замки та палаци, навіть ями та прилеглі тунелі. Звичайно, всі ці місця мали бути подалі від потенційних цілей війни, тому часто вибиралася сільська місцевість, де майже не було бойових чи повітряних нальотів.

Через 20 років після прийняття Вашингтонської декларації все ще багато випадків розкрадання нацистами творів мистецтва залишаються не дослідженими. Навколо проблеми культурних цінностей, розграбованого нацистами мистецтва, трофейного мистецтва, національного надбання точаться багаторічні дебати. Важливо, що ці дебати поширилися за межі проблем націонал-соціалізму та Другої світової війни. Нині поряд з іншими важливими проблемами також виникає проблема колоніальної спадщини. У свою чергу, дослідження походження та міжнародні обміни досвідом вказують вірний шлях у розв'язанні подібних проблем.

Одним із прикладів розшуканих полотен є викрадена за часів панування нацизму картина Густава Клімта «Золота Адель», що повернулася до австрійської спадкоємиці Марії Альтманн, яку Роланд С. Лаудер виставив на продаж в Нью-Йорку у 2006 р. за 135 млн. дол. Це одна із найвідоміших картин Густава Клімта. У свою чергу, попередній власниці, М. Альтманн було обіцяно, що картина її тітки Адель Блох-Бауер буде доступною для публічності.

Існує чимало подібних випадків, картини і їх вартість різні, але всі вони були насильницьким шляхом відібрані. Однак, як показує практика, спадкоємці і їх родини не завжди мали зацікавленість у поверненні викраденого чи пограбованого, вони хотіли або мусили отримати шедеври лише з метою подальшого їх продажу на аукціоні за високою ціною. Так само і М. Альтманн після оскарження повернення картини в суді змушена була її продати, оскільки вона була не єдиною спадкоємицею. Хоча до картини Г. Клімта, на якій зображена сестра її матері у золотому морі, вона мала пряме відношення і часто милувалася нею у кімнаті своєї тітки у Відні. До того ж у батька Марії Альтманн нацисти відібрали улюблену віолончель Страдиварі. Ту несправедливість і зухвалість, навіть з плином часу не могла забути вона і її родина [28].

Також не може не дивувати постать самого Фердинанда Блох-Бауера, який замовив у Клімта портрет своєї дружини Адель. Фердинанд був цукровим промисловцем, якому довелося у важкі часи тікати до Швейцарії. Там він переживав той період, коли уся його власність була розпорошена і австрійські директори музеїв обслуговували його колекції.

Важливими у цьому зв'язку є наступні питання: Хто були ці єврейські родини, які колекціонували видатні твори мистецтва, які були викрадені нацистами? Яку роль вони відігравали у культурному житті свого часу? Ця проблема є недостатньо дослідженою і потребує окремих наукових студій.

Доволі рідкими є випадки повернення переміщених творів мистецтва, які багато десятиліть поспіль вважалися втраченими назавжди, не виключення у цьому зв'язку і Україна. Картину Корнеліса Пуленбурга «Аркадійський красвид» (Утрехт 1594/1595-1596 р.) було вилучено з музею у серпні 1943 р. за розпорядженням нацистської окупаційної влади та разом із багатьма іншими творами переправлено до Кенігсберга. Так, до недавня вважалося, що ця частина колекції загинула під час пожежі у лютому 1945 р. у замку Вільденхофф поблизу Кенігсберга. Однак у травні 2011 р. картина з'явилася як об'єкт продажу на одному з європейських аукціонів. Фонд О. Фельдмана профінансував усі необхідні витрати для її повернення в Україну. Картина К. Пуленбурга походить з колекції засновників музею Богдана і Варвари Ханенків. У довоєнній експозиції картина «Аркадійський красвид» посідала важливе місце як еталонний твір, підписаний автентично монографією художника [12, с. 31].

Не можна не погодитися із твердженням С. Кота – керівника центру з вивчення втрачених культурних цінностей «Інституту історії України НАН України» – світовий досвід показує, що втрати національних культурних цінностей не мають термінів давнини. За необхідне вбачається забезпечити науковий супровід реституційних процесів: не припиняти здійснення пошуку культурних цінностей польського, німецького, австрійського, українського походження у приватних колекціях, музеях та інших установах, поширювати інформацію про здійснювані заходи. Це, у свою чергу, дасть підстави і збільшить шанси для збереження та повернення культурної спадщини країні походження.

Націонал-соціалістичні пограбування, відчужене мистецтво, трофеї війни – це складові, які й нині з новою силою сколихують людство. Нині актуальною видається проблема захисту і збереження української культурної спадщини і тим самим недопущення послаблення захисту європейської. Як відомо, внаслідок війн і конфліктів, що спалахують в одних країнах, відлуння відчувається далеко за їх межами і, не в останню чергу, це відбивається на творах мистецтва, культурних цінностях. Актуальним залишається питання поліпшення захисту культурних цінностей, запобігання їх вивезення за кордон, продажу або навіть знищення під час та внаслідок війн і збройних конфліктів.

Зростає й актуальність поліпшення правового поля цієї діяльності. Надто важливо, щоб передова практика, кращі надбання у цій площині світової спільноти, особливо європейських країн стали слухними орієнтирами й для сучасної України. Адже європейський стратегічний курс нашої держави і суспільства має пронизувати всі царини буття, слушно доповнюватися широкою практикою, зокрема і вимірами культурної сфери.

Список використаних джерел та літератури

1. Akinscha K., Koslow G. Beutekunst. Auf Schatzsuche in russischen Geheimdepots. – München: Deutscher Taschenbuchverlag GmbH&Co KG, 1995. – 337 s.
2. Акуленко В.І. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2010. – Вип. 9. – С. 126-138.
3. Денисова Е. Правовые основы реституции культурных ценностей, перемещенных во время и по окончании Второй мировой войны // Вестник МГИМО. – 2012. – Вып. 1. – С. 281-287.
4. Кот С. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації // Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення», м. Київ, 12 листопада 2015 р. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 90 с.; Кот С.І. Українсько-німецькі відносини щодо повернення та реституції культурних цінностей (1991-2012 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – № 21. – С. 163-180.
5. Себта Т.М. Мюнхенська систематична картотека власності мистецьких об'єктів (1945-1952): перспективи дослідження повоєнної реституції українських культурних цінностей // Загартована історією: ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження / Д. Бурім, І. Верба, І. Гирич; Гол. редкол. П. Сохань. –

- К.: НАН України, Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2013. – С. 221-236.
6. Campfens E. Whose cultural heritage? Crimean Treasures at the Crossroads of Politics, Law and Ethics // *Art Antiquity and Law*. – 2017. – Vol. XXII. – Issue 3. – P. 193-212.
  7. Kennedy Grimsted P. Art and Icons Lost in East Prussia The Fate of German Seizures from Kyiv Museums // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. N.F. Band 61. – 2013. – Heft 1.
  8. Hartung U. Verschleppt und verschollen: Eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941-1948). – Bremen: Edition Temmen, 2000. – S. 37-38.
  9. Федорук О.К. Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: У 3 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К.: Видавничий дім АС, 2006. – Кн. 1: Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. – 260 с.
  10. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты: монография. – М.: Норма: ИНФРА М, 2012. – 416 с.
  11. Мазурицкий А.М. Эхо войны [Текст]: (К проблеме реституции культурных ценностей) // *Библиоковедение*. – 2000. – № 2 (март-апр.). – С. 113-118.
  12. Солошенко В.В. Досвід подолання наслідків політики націонал-соціалізму // *Зовнішні справи*. – 2016. – № 8. – С. 28-33.
  13. Illegaler Kulturhandel bedroht das Kulturerbe der Menschheit. Beachten Sie die nationalen Ausfuhrbestimmungen für Kulturgüter. Auswärtiges Amt. – S. 1-6.
  14. ICOM RedLists. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kulturgutschutz-deutschland.de/DE/AllesZumKulturgutschutz/Rechtsgrundlagen/NichtstaatlicheRegelungen/ICOMRedLists/ICOM.html?nn=9865304>
  15. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gesetze-im-internet.de/kgsg/_44.html; Das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Artikel 5 Meinungs-, Informations, Pressefreiheit; Kunst und Wissenschaft. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_01/245122
  16. Гаагская конвенция 1954 года о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: Юриздат, 1957. – 44 с.; Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_089
  17. Washington Conference Principles on Nazi Confiscated Art. Diplomacy in Action U.S. Department of State. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/p/eur/rt/hlcc/122038.htm>
  18. Валерій Смолій Як збирати по світах наші культурні цінності? 9 січня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://ukurier.gov.ua>
  19. Angelica Schwall-Düren Offene Kulturgüterfragen zwischen Deutschland und Polen. Eine europäische Dimension. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nzz.ch/eine_europaeische_dimension-1.5292690; Jakub Gortat Der Beutekunststreit zwischen Polen und Deutschland. Die Verhandlungen zur Rückführung der kriegsbedingt ausgelagerten deutschen Kulturgüter. Masterarbeit. – Łódź, 2011. – 95 s.
  20. Tono Eitel Vom Umgang mit Beutekunst. Kulturgüter im Zweiten Weltkrieg. Verlagerung-Auffindung-Rückführung. – 2007. – Band. 4. – S. 391-403. Herausgegeben von der Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste in Magdeburg. Bearbeitet von Uwe Hartman.
  21. Blumenwitz D., Brunner G., Doehring K., Gornig G.H. Eckart Klein Staats und völkerrechtliche Abhandlungen der Studien Gruppe für Politik und Völkerrecht. Herausgeber in Auftrag der Kulturstiftung der Vertriebenen. – Bonn, 1996. – S. 167-168.
  22. Kudelski J.R. Tajemnice nazistowskiej grabieży u polskich zbirow sztuki. – Tower Graphics, 2004. – S. 73-74.

23. Seydewitz R. und M. Die Dame mit dem Hermelin. Der größte Kunstraub aller Zeiten. – Berlin: Henschel Verlag, 1963. – 82 s.
24. Солонарь Ольга «Дама з горностаєм» как политическая сенсация. – Deutsche Welle. – 13.09.2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.dw.com/ru/>; Неизвестные факты о «Даме с горностаєм» да Винчи, которые открыли только после ее сканирования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elise.com.ua/2016/10/25/neizvedannye-fakty-o-dame-s-gornosta/>
25. Власкина Ю. Приключения шедевальной пятерки: великие картины до и после Второй мировой. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://archive.ru/publications/151~Prikljuchenija_shedevralnoj_pjaterki_velikie_kartiny_do_i_posle_Vtoroj_mirovoj_Chast_1
26. Kalicki W. “Pomarańczarka” wróciła do kraju! // Gazeta Wyborcza. – 2011. – 27 lipca. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wyborcza.pl/1,75410,10012656,_Pomaranczarka_wrocila_do_kraju_.html
27. Gabriele Lesser Raubkunst. Rückkehr der Apfelsinenfrau. Ein aktueller Fall in Polen enthüllt Lücken im deutschen Restitutionsrecht 4.01.2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.juedische-allgemeine.de/kultur/rueckkehr-der-apfelsinenfrau/>
28. Wie Gustav Klimts “Frau in gold” nach Hause fand. 6.06.2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article142058236/Wie-Gustav-Klimts-Frau-in-Gold-nach-Hause-fand.html>

Солошенко В.В. Защита культурных ценностей в период войн и вооруженных конфликтов.

В статье акцентировано внимание на проблеме культурных ценностей, которые в результате Второй мировой войны были рассеяны по миру – вывезены из Германии, Австрии, Польши, Украины, перемещены или навсегда утрачены. Выяснено, каким образом вследствие военных действий, культурные ценности попали в разные страны мира – музеи, частные коллекции. Показано движение культурных ценностей вследствие продажи и смены собственника далеко за пределы страны происхождения, выделена проблема отчуждения культурных ценностей насильственным путем. Очерчена договорно-правовая база, которая дает основания для защиты культурного наследия, проанализирован немецко-польский диалог в деле возвращения и реституции культурных ценностей, перемещенных или утраченных во время Второй мировой войны. Наряду с последствиями Второй мировой войны и сложностями, которые еще должны быть преодолены, приведены примеры возвращения бесценных картин, вывезенных во время войны. Описана история картины «Дама с горностаєм» и немецко-польский диалог о возможностях ее возвращения. Этот шедевр из музея Чарторыйских в Кракове считается одним из самых ценных произведений, который принадлежит Польше. Раскрыты ключевые вопросы, которые развивают и тормозят диалог по защите культурных ценностей во время войн и вооруженных конфликтов, а также ограничивают их возвращение и реституцию.

Ключевые слова: Германия, Австрия, Польша, Украина, культурные ценности, войны и вооруженные конфликты, договорно-правовая база, отчуждения, реституция.

Soloshenko V. Protection of Cultural Values during Wars and Armed Conflicts.

The article focuses on the problem of cultural values, which as a result of the World War II, were scattered in the world – taken out of Germany, Austria, Poland, Ukraine, displaced or permanently lost. There are found out the ways of how cultural values, as a result of military action, occurred in different countries-museums, private collections. The movement of cultural values due to the sale and change of the owner far beyond the country of origin is shown, the problem of alienation of cultural values of violent way is singled out. It is drawn down the contractual-legal base, which gives grounds for protection of cultural heritage, and it was analyzed German-Polish dialogue in the case of return

and restitution of cultural values, displaced or lost during the World War II. Along with the aftermath of World War II and the complexities that have to be overcome, the examples of the return of priceless paintings taken during the war are presented. The history of the picture “Lady with an ermine” and German-Polish dialogue on the possibilities of its return is described. This masterpiece from the Museum of Chartoryiskikh in Krakow is considered one of the most valuable pieces of Poland. The key issues that develop and that hamper dialogue on protection of cultural values during wars and armed conflicts and also restrict their return and restitution have been revealed.

Keywords: *Germany, Austria, Poland, Ukraine, cultural values, wars and armed conflicts, contractual-legal base, alienation, restitution.*